Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilemeler ve Toplum-Bilişsel Yapı

Nuray Alagözlü
Başkent Üniversitesi, Ankara

Özet: Bu çalışmada Türkçe atasözlerinde ve deyimlerde bilişsel yapı ve eğretilemeler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla, Lakoff'un (1975) kadının kullandığı dil ve kadına karşı kullanılan dil sınıflandırması göz önüne alınarak, kadına karşı kullanılan dil kapsamında, kadına ilişkin eğretilemeler incelenmiştir. Toplumda yerleşmiş eğretilemeler kültürlerin arkasındaki bilişsel yapıyı ortaya koyar (Lakoff ve Johnson 1980, 2003). Bu sebeple, geleneksel bakış açısının yansıttığı düşünülen atasözleri ve deyimlerdeki bilişsel yapı, bugünkü çağdaş bakış açısı ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, Türk toplumunda kentselleşme derecesi yüksek kadınların, kadın olgusuna bakış açılarının, atasözü ve deyimlerden çıkan geleneksel düşünsel yapıyla örtüşmediği ve bunun değişen toplum değerlerinin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Ancak, erkek katılımcılar atasözleri ve deyimlerden yansıyan bakış açısına bir derece sahip oldukları görüntüsü vermektedirler.

Anahtar sözcükler: Türkçe, dil, cins, kadın, eğretileme, atasözü, deyim, kentselleşme,

Abstract: This study investigates metaphors of woman in Turkish proverbs and idioms in order to reveal cognition and metaphor relationship considering the language used by women and language towards women as classified by Lakoff (1975). Long standing metaphors are indicative of socio-cognitive structure behind cultures (Lakoff ve Johnson, 2003). Therefore, metaphors of woman in Turkish proverbs and idioms that are thought to reflect cultural cognition are contrasted with contemporary metaphors produced by two respondent groups of different sexes whose urbanization levels are found high. In conclusion, it is seen that conventional viewpoint towards women in the proverbs and idioms does not correspond with how modern urbanized Turkish women think of themselves, which denotes women's changing social values in Turkish society. However, men seem to think in the same way as reflected in the metaphors in the proverbs and idioms to some extent.

IJCAS 13 2009, pp. 37-48

Key words: Turkish, gender, woman, metaphor, proverbs, idioms, urbanization.

1. Giriş

Kadın ve erkeğin farklı dil kullanımları olduğu toplum dilbilimde üzerinde yıllardır çalışılan temel konulardan biridir. Kadının kullandığı dil erkeğin kullandığı dilden farklıdır. Lakoff (1975) kadının ve erkeğin kullandığı dilin farklılığı yanında, toplum içinde kadına ve erkeğe karşı kullanılan dilin de farklı olduğunu ileri sürer. Kullanılan dil, bir cinsi daha önemsiz veya daha zayıf gösterebilir ya da dışlayabilir. Düşüncelerinin değerini düşürür ya da toplumdaki yerlerini aşağı çekebilir. Cinsiyete dayalı bir takım toplumsal basmakalıp örnekler oluşturur. Bir cinse dayalı kabul edilebilir davranış türleri yaratır. "Erkekler duygusuzdur" ya da "Kadınlar matematikten anlamaz" gibi. Toplum içinde kadına ve erkeğe karşı kullanılan dilin incelenmesi bu basmakalıp düşüncelerin ortaya konmasına yardımcı olur.

Aristo'dan beri sadece yazın dilinin bir parçası olarak görülen ve sözbilimde söz sanatlarından biri olan eğretileme (istiare, teşbihi-beliğ, metafor, mecaz) sanatı, aksine gündelik dilin de ayrılmaz bir parçasıdır ve kültürel davranışı ortaya koyma açısından önemlidir. Eğretileme sözcüğü bir kavram için kullanılan bir ya da birden çok sözcüğün kendi normal geleneksel anlamının dışında, benzer bir kavramı ifade etmek için kullanılan dilsel ögelerdir. Bir anlam alanının diğer bir anlamsal alanla tanımlanmasıdır. Yazında "Sözcüklerin ya da sözcük öbeklerinin ölçünlü, sıradan, birebir anlamlarından yapılan her sapma (Akbayır 2003: 255) veya birbirine aslında benzemeyen iki nesnenin karşılaştırılması ve birbirine benzetilmesi olarak tanımlanırlar (Abrams 1999).

Bilişsel Dilbilimde, eğretilemelerin yeri kullandığımız dil değil, biliştir. Dilsel bir görüntü değil, bilişsel bir görüntü sergilerler. Bir kavram alanını ve dolayısıyla dünyayı nasıl algıladığımızı anlatırlar (Fernandez 1974, Lakoff, 1992, Lakoff, 2004, Su, 2002, Sheng 2007). Gündelik bilinçsiz eğretilemeler, arzularımız, en derin duygularımız, özlemlerimiz, hatta gizli korkularımız ile şekillenmektedir (Lakoff, 1992). Eğretilemeler, sadece bir fikri betimlemek için kullanılmamakta ve kişinin arzu, duygu ve düşüncelerine, aynı zamanda toplumsal davranış şekillerine ve tavırlarına da ışık tutmaktadır. Dil ve kültür bağlantısı ya da dilin kültürü

yansıtma gücü yeni ortaya atılmış bir bakış açısı değildir. Bu fikrin ve altta yatan süreçlerin derinlemesine incelenmesi ilk olarak Lakoff ve Johnson (1980, 2003) tarafından *Yanında Yaşadığımız Eğretilemeler* isimli çalışmalarında yapılmıştır. Ortaya koydukları "Kavramsal Eğretileme Kuramı" ile eğretilemelerin sadece dilsel süslemeler olmadıklarını, aynı zamanda düşünce sistemlerinin ve kültürlerin ifadeleri de olduklarını önermişlerdir.

Kavramsal Eğretileme Kuramı dil kullanımını betimlemez. Öncelikle eğretilemeleri iki düzeyde ele alır: Dilsel eğretilemeler, benzeyen ile benzetilen arasındaki ilişkinin benzetme edatları ("gibi","olarak") veya [dIr] koşacı (copula) gibi dilsel ögeler ile eğretilemelerin gerçekleştirilme veya sözcüklere dökülme düzeyidir (kiraz gibi dudaklar, elma yanaklar). Kavramsal düzey ise, birbiri ile ilişkili dilsel eğretilemeler arasında varsayılan anlamlı kavramsal bağları ya da altta yatan kavramları içerir. Lakoff ve Johnson'ın (1980, 2003) kavramsal eğretilemeleri kaynak kavramsal alan ve hedef kavramsal alan olarak iki bölümden oluşur. Bu iki kavramsal alan için iki temel görev vardır: Eğretileme ifadelerine "kaynak oluşturan kavram alanı" (Source Domain) ve anlamaya çalıştığımız "hedef kavram alanı" (Target Domain)'dır. Dağılım (Mapping) olarak adlandırılan görüntü ise hedef ve kaynak alanlarını oluşturan ögeler arasında var olan sistematik ilişkiler dizinidir. Hedef alana ait birçok öge kaynak alandan gelmektedir. Benzeyen ve benzetilen ilişkisi içinde, benzeyenin tüm farklı görünümleri bu dağılım içinde sunulmakta ve onu her yönüyle anlatmaktadır. Bu dağılım, beyinde kavramsal eğretilemelere örnek olarak, Lakoff ve Johnson'ın (1980) çalışmalarında yer alan "zaman" kavramı verilebilir. Zaman kavramı "para" kavramının yardımıyla açıklanabilir ya da anlaşılabilir. Örneğin, harcanabilen bir şeydir, değerlidir. Yine "hayat" kavramı (hedef kavram), yolculuk kavramı (kaynak kavram) ile açıklanmaktadır. "Hayat bir yolculuktur". Bu eğretileme, birçok içermeleri de beraberinde getirir: "Bir başlangıcı ve bitişi vardır". "Bir süreçtir". "Bir hedefi vardır". "Bir harekettir" gibi.

Eğretilemeler ve biliş arasında varsayılan ilişki eğretileme ve ideoloji (dünya görüşü) ilişkisini de önerir ve bir söylemin ideolojik yapısının sistematik bir şekilde okunmasını sağlar. Fairclough (2001) dilin dünya görüşünü yansıtması konusunda, söz varlığı düzeyinde eğretilemelerin büyük rolü olduğuna işaret eder. Anlatılmak ya da betimlenmek istenen

kavramın ilişkilendirildiği diğer kavramlar dizininin olumlu ya da olumsuz çağrışımlar yaratması, anlatılmak istenen kavrama karşı tutum ve görüşleri açığa vurur.

2. Amaç, Yöntem ve Veri

Bu çalışmada, amaç, geleneksel atasözleri ve deyimlerde kullanılan eğretilemelerin arkasında yatan bilişsel yapıyı ortaya koymak ve bunu çağdaş toplumsal görüntü ile karşılaştırmaktır. Birincil veri türü için Türk atasözleri ve deyimler sözlükleri taranmıştır (Aksoy 1995, Yurtbaşı 1993). İkinci olarak, kentsel alanda yaşayan 25-45 yaş aralığında belirli bir kentselleşme düzeyine sahip iki gruptan (10 kadın, 10 erkek) kadın kavramına dair yaygın olarak kullanılan eğretilemeler deneysel olarak elde edilmiştir. Eğretilemenin ne olduğu araştırma sırasında örneklerle açıklanmıştır. Daha sonra, birbiriyle örtüşen eğretilemeler, yaygın kaynak kavramlar açısından sınıflandırılmış ve eşleştirilmiştir. Eğretileme içermeyen tanımlamalar, atasözü ve deyimler göz ardı edilmiştir. Böylece, kentselleşme seviyesi yüksek iki ayrı cinsi barındıran iki grup katılımcının, kadın kavramına karşı tutumlarının belirlenmesi, dolayısıyla da bilişsel yapılarının ortaya konması hedeflenmiştir. Kentselleşme derecesi, eğitim, sosyal sınıf, gelir seviyesi, medyaya takip gücü ve sosyal ilişkiler ağı ile açıklanır. Dolayısıyla, bir kişinin kentselleşme derecesi onun bu değerlere sahip olması ile değerlendirilmiştir (Bortoni-Ricardo 1985). Çalışma sınırları belirli bir grup içinde gerçekleştiğinden, sosyal ilişkiler ağı bu çalışmaya dahil edilmemiştir. On kadın ve on erkekten oluşan yirmi kişilik bu iki grubun kentselleşme seviyeleri bir anket ile belirlenmiştir. Her bir değere verilen olumlu yanıt 1, olumsuz yanıt 0 olarak alınmıştır. Atasözlerindeki eğretilemeler kentselleşme seviyesi yüksek katılımcıların ürettiği eğretilemelerle karşılaştırılmıştır. Bunun amacı kentselleşme oranının yüksek olduğu bir ortamda, kadın ve erkeğin, kadına olan toplumsal bakış açısının, geleneksel bakış açısından farklı olup olmadığını görmektir. Bu aynı zamanda kentselleşmenin iki farklı katılımcı grubundaki etkisi hakkında da fikir verecektir.

Eğretileme çözümlemesinde iki tür veri esastır: Eğretilemeler deneysel olarak elde edilebilir ve katılımcıların açıkça belirli bir konuda eğretileme üretmeleri istenebilir. İkinci olarak kendiliğinden doğal olarak ortaya çıkan eğretilemeler; sözlü-yazılı metinler, günlükler veya müla-

katlarda tanımlanabilir. Her iki veri türünü kullandığımız bu çalışmada, kendiliğinden ortaya çıkan eğretilemelerin çözümlenmesi için aşağıdaki adımlar izlenmiştir Deneysel veride ilk üç aşama göz ardı edilmiştir (Koch ve Deetz, 1981):

-Eğretilemelerin seçimi (temsil eden örnek metinlerin seçilmesi, verinin türü, veri toplama şekli ve verinin büyüklüğü)

-Metinlerdeki eğretileme ifadelerinin tanımlanması ve listelenmesi

-Hangi eğretilemelerin çözümleneceğinin belirlenmesi

-Her bir eğretileme ifadesinin kaynak ve hedef alanlarının belirlenerek altta yatan kavramsal eğretilemeye indirgenmesi

-Bu eğretilemelerin anlamlı gruplara ayrılması

-Her bir temel eğretilemenin mümkün olan içermelerini (entailments) gözden geçirme ve verinin bütününde ifade edilip edilmediğinin araştırılması.

3. Çözümleme

3.1. Atasözleri ve Deyimlerde Kadın

Türkçe her ne kadar batı dilleri kadar cins ayrımını dilbilgisel açıdan yansıtmasa da bu Türkçenin cins ayrımını yansıtmayan bir dil olduğu anlamına gelmez. Batı dillerindeki gibi dilbilgisi seviyesinde değilse bile atasözleri ve deyimler söz konusu olduğunda kadının toplumdaki ve aile içindeki yeri, yükümlülükleri ve özellikleri eğretilemelerle açıkça ifade edilmiştir. Geleneksel bakış açısını yansıtan atasözü ve deyimlerdeki kadın imgesi kullanılan eğretilemelerde görülmektedir.

Atasözleri ve deyimlerde, kadın ve erkek kavramları kaynak ve hedef alan olarak belirlenip erkeği tanımlarken kadın kavramı ve özellikleri ya da kadını tanımlarken erkek kavramı ve özelliklerinin kullanıldığı görülmektedir. *Kadın kılıklı, kadın gibi gülmek, kadın ağızlı, kadınlar hamamı* deyimlerinde görüldüğü üzere kadın kavramı, erkekleri tanımlamak için kullanıldığında, kadına benzemek ya da benzetilmek aşağılayıcı ve utanç verici bir şeydir:

Ancak, erkek özellikleri kadınları tanımlamak için kullanıldığında durum değişir. Kuşkusuz, erkek gibi olmak hayranlık uyandıran bir durumdur. “Erkek gibi kadın” güçlü ve sözüne güvenilir kadındır. Kişiliğinde olumlu özellikler barındıran kadın “adama benzemiştir”. “Erkek

sözü"nün yerine getirilmeyeceğinden kimsenin şüphesi yoktur. Mülk "baba"ya aittir. "Baba" dan kalmadır. "Babaevi" kutsaldır. "Oğlanı her karı doğuramaz, er karı doğurur." Çünkü, oğlanı doğuran olsa olsa "erkek gibi bir kadın"dır.

3.2. Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadının Doğası

Deyimlerdeki "kadın" "eksik etek" ve "kaşık düşmanı"dır. Türkçe Sözlük'te bile "eksik etek" deyiminin karşılığında doğrudan "kadın" olarak verilmiştir. Sözlüğün "etek" kelimesiyle ilgili açıklamalarında hem erkeğe hem kadına göndermede bulunan bazı deyimler yalnızca kadına ilişkin bir kayıtla sınırlanmış. Etek sözcüğü kadına ait bir eşya olarak düzdeğişmece ile tüm deyimlerde kadın yerine kullanılmış. Örnek olarak "eteğine eğri" deyimi "iffetsiz, kötü (kadın)" olarak açıklanırken, "eteği arı" veya "eteği pis" deyimlerinde cinsiyete vurgu yapılmamış, fakat aynı yerde "eteği temiz" deyimi "iffetli, namuslu (kadın)" denilerek cinsiyet ayrımına gidilmiştir. Bu deyimlerde geçen "etek" sözcüğü ile vücudun veya giysinin belden aşağı kısmına göndermede bulunulduğu gibi, cinsiyete ilişkin göndermelerde de bulunulmaktadır (Özdenören 2009).

Kadın, hep "kadın kadıncık olmak" zorundadır. Buradaki [-cIk] soneki küçük, önemsiz olmayı ve ön planda olmamayı önerir. "Tarla düz, kadın kız olmalıdır". Dul kadın olmak makbul olmayan ve toplumda iyi gözle bakılmayan bir durumdur. Dolayısıyla "dul kadın gibi" deyimi nahoş, onaylanmayan bir durumu anlatır. Atasözlerinde ise göze çarpan eğretilemeler aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

Güvenilmeyen varlık: At ile avrada güven olmaz; Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz; Ak akçe ile ak baldıra güven olmaz; Yaman komşu, yaman avrat, yaman at: Birinden göç, birini boşa, birini sat.

Zaptedilemez, ancak hükmedilmesi/zaptedilmesi gereken varlık: Kadınla tavuk bağlanmaz; Avrat attır, gemini boş tutma; Ersiz avrat, yensiz at; Avrat nikahla, tarla tapuyla zaptolunur; Ersiz avrat, yularsız at.

Şeytani meziyetleri olan varlık: Kadın şeytana pabucunu ters giydirir; Erkeğin şeytanı kadındır; Kadın şerri şeytan şerrine eşittir; Kadının şerrinden Allah'a sığınmalı.

Sözünün değeri olmayan, sır tutamayan, yaptığı işe yaramayan varlık: Arı sırrı, karı sırrı; Kadının söylediği kırk sözden sadece birine inan; Kadına, çocuğa, sarhoşa sırrını açma; Kadınların işi tavukların eşinmesi-

ne benzer; (Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz; Kadının yüklediği yük şuraya varmaz).

Bedensel ve akli melekeleri zayıf varlık: Kadınlar eğe kemiğinden yapılmıştır; Avrat kıtlık bilmez, çoban yokluk bilmez.

Ateş: Ateşle oynama elini yakar, kadınla oynama evini yakar; Kadın var kardan soğuk, kadın var kordan sıcak; Kadını hamarat eden ateştir.

Düşman: Avrat gibi düşman olmaz güler bildirmez; köpek gibi dost olmaz ulur bildirmez.

3.3. Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadının Toplumdaki Yeri

Kadını, toplum içindeki yerini betimleyen eğretilemeler, erkek çocuğuna yüklenen toplumsal yükümlülük ya da kız çocuğunun daha arka planda olması gerektiği düşüncesi aşağıdaki atasözlerinde açıktır. Kız çocuğunu, sızı; kadını, el kiri ve hiçlik kavramları ile bağdaştıran eğretilemeler geleneksel düşünce tarzını aktarmaktadır. "Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur", "Kızın var, sızın var" ve "Kadın erkeğin elinin kiri" atasözlerinde görüldüğü gibi.

Sonuç olarak, iletişimi güç ve iktidar ilişkileri ile son derece alakalı ve hâkim olan sosyal grubun yarattığı kültürün dil kullanımını etkilediği düşünülürse (Fairclough 2001), atasözlerinden ve deyimlerden yansıyan kadın cinsiyet kimliklerinin ataerkil kültür yapısında çizilen kadın profilini gösterdiği sonucuna varılabilir. Bu durum ataerkil düzeni tanımlayan birçok yazarın ortaya koyduğu betimlemelerden çok uzak değildir. Curran&Gurevitch (1992), kadınsı olmanın duygusallık, öngörü, yardımlaşma, ortak duyu, itaat ve benzeri özellikleri barındırmasına karşın, erkeksiliğin, mantıklılık, beceriklilik, çekişme, bireysel ve acımasız gibi özellikleri bir arada bulundurmak durumunda olduğundan bahseder. Burada da eğretilemeler ile sınırlandırılmış dil ile dayatılan sınırları ve görevleri belirli bir kadın kavramı yansımaktadır. Moi'nın (1993) "kadınsılık" olarak tanımladığı ataerkil sistemin dayattığı kadınlık özüdür. Bundan dolayı yüzyıllardır çizilen kadın imajlarında ideal kadın imajı; pasif, güzel, zayıf ve evcil olarak çizilmiştir. Kadın erkeğe oranla ahlaki sorumluluklar bakımından daha az gelişmiştir. Kadın, çene çalan, dedikodu yapan, dırdır eden ya da kafa şişiren şeklinde tasvir edilmektedir. Dolayısıyla erkek sözcüğü otoriteyi kapsarken, kadın sözcüğü olumsuz anlam ve yan anlamlar taşımaktadır (Belsey & Moore 1993, Akter 2000).

3.4. Kentselleşmiş Çağdaş Ortamda Kadın

Bu çalışmada amacımız, kentselleşme oranının yüksek olduğu bir ortamda, kadına olan toplumsal bakış açısının, atasözlerinden yansıyan geleneksel bakış açısından farklı olup olmadığını görmek olduğu için, öncelikle atasözleri ve deyimlerde kadın cinsiyet kimliğinin nasıl oluşturulduğu ve kadının geleneksel toplum-kültürel ortamda nasıl göründüğünü inceledik. Çağdaş ortamı temsil eden eğretilemeler, yukarıda belirtildiği üzere, kentselleşme derecesi yüksek çoğu akademisyen olan kadın ve erkek katılımcılardan deneysel olarak elde edilmiştir. Kentsel kesimde kadınların yansıttığı, kadınla ilgili eğretilemelerin odaklandığı temel kavramsal eğretilemeler şu şekildedir:

Kadın güç kaynağıdır: Kadını, geleneksel olarak pasif, güzel, zayıf ve evcil olarak algılayan bakış açısına tepki olarak, kadın, üreten, yoğuran, doyuran, yuva yapan, yuva yıkan, yücelten, yok eden güç ya da her daim çalışması gereken ve yöneten gizil bir güç olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, "üstün yetenekli otoriter kimlik" şeklinde bir sosyal kimlik tanımlaması öne çıkmaktadır. Aslında bir tek bu eğretileme ile kadının, kadına bakış açısındaki değişimi ortaya koyduğu söylenebilir. Zira diğer eğretilemeler, kadının klasik güzellik simgesi olması, annelik içgüdüsü ya da fedakârlık duygusu ile alakalıdır [Kadın ışıktır/sestir/güzelliktir], [Kadın annedir], [Kadın fedakârlık simgesidir] ve geleneksel bakış açısını yansıtmaktadır. Erkek katılımcıların ürettikleri ifadelerde ise atasözleri ve deyimlerdeki eğretilemeleri hatırlatan ifadelere daha sıklıkla rastlanmaktadır.

Kadın attır/ kısraktır: Ataerkil ya da erkek egemen düşüncenin bir uzantısı olarak kadının, at ya da kısrakla ilişkilendirilmesi, hayvanların faydaları için beslenen ve hizmet için var olan varlıklar oldukları düşünülürse, kadının toplum içindeki rollerinin nasıl dikte edildiği ortaya çıkar. Aslında içerisinde olumlu çağrışımlar da barındıran "Kadın kısraktır" eğretilemesi içinde yaratılan gerçeklik, benzerlik kurulan her iki varlıktaki fiziksel benzerliktir.

Talihsizlik bütünüyle fiziksel çekicilikten kaynaklanmaktadır. "At gibi kadın" hasleti, kesinlikle Türk erkeğinin avrat ve pusat (silah) zihniyetinin devamıdır. Atın dayanıklılığı ve kullanışlılığı at ile kadın arasındaki özdeş imgelemin doğmasına yol açmıştır. Aynı şekilde atın asaleti ile kadının asaleti arasında da bir benzetme söz konusudur.

Kadın şeytandır: Batı toplumunda olduğu gibi Türk toplumunda da, yaratılışa dair kutsal kaynaklarda Hz. Adem'in yasak elmayı yemesine sebep olan ve onu günaha sevk eden varlık olduğu düşüncesinin devamı ve dışa vurması olarak algılanabilir.

Kadın evdir: Kadına ve erkeğe biçtiği görev ve konumları gösteren cinsiyetleşmiş geleneksel kültür, kadının ev ve aile dünyasında, erkeğin ise iş dünyasında yaşadığı varsayımı üzerine temellenmiştir. Kadının evcil ya da eve ait olduğunu ifade eden benzetmedir. Doğrudan ataerkil kültürün yansımasıdır.

Kadın namustur: Kadının namus olarak algılanmasının mantıklı bir açıklaması olmasa da olumlu bir bakış açısı yansıttığı düşünülebilir. Kadının namus ile özdeşleşmesi, ana olan kadın figürünün namussuz olmayacağı onun saf, asil ve çocuklarını yetiştiren temiz bir varlık olması ile paralel gitmektedir. Çünkü kadın her şeyden önce bir anadır. Ancak, toplumun kısıtlamaları ve birtakım kültürel baskılar sonucu namusun korunmasının saplantı haline getirildiği durumlarda, toplum içinde kadının maruz kaldığı cinsiyete dayalı ayrımcılık kadının toplumdaki yerini aşağı çekmektedir.

Kadın topraktır: Bu eğretileme, "Avrat nikâhla, tarla tapuyla zaptolunur" atasözündeki gibi kadını tarla ile özdeşleştirmiş bir benzetme eğiliminin bir görüntüsü olarak alınabilir. Ekilir ve üzerinden fayda sağlanır, zaptedilir veya sahip olunur. Ancak, "toprak ana" benzetmesinde olduğu gibi, olumlu bir çağrışım ve anlam yüklenerek, toprağın bereketiyle, ananın, yani kadının bereketi, verimliliği benzer ya da özdeş tutulmuş olabilir. Zira kadın figürü toplumlarda soyun sürekliliğinde ve nesillerin yetiştirilmesinde temel öge olmuştur.

Kadın çiçektir: Bu eğretileme, yine kadını estetik ve güzellik unsuru olarak gören bakış açısının ürünüdür.

Geleneksel atasözü ve deyimlerdeki kadına dair eğretilemeler incelendiğinde, ataerkil kültürün tüm yansımaları ile erkek olmanın tümüyle bir imtiyaz sayıldığı ve erkeklerin daha üstün bir dille tasvir edildiği görülmektedir. Her ne kadar kadına karşı olumlu tavır ve çağrışımları olan atasözü ve deyimler varsa da genel görünüş itibarıyla bu tutum yaygındır. Atasözü ve deyimlerde kullanılan eğretilemeler, kavramsal eğretilemelere indirgendiğinde, *Kadın attır, Kadın şeytandır. Kadın düşmandır, Kadın ateştir* eğretilemeleri ortaya çıkmaktadır. Bunlar bir dizi içermele-

re sahiptir. Kadın, karşısında sıkı durulması ya da tedbirli olunması gereken bir varlıktır. Tehlikelidir. Güvenilmezdir. Zaptedilmelidir. Hükmedilmelidir. Açık verilmemelidir. İçinde eğretileme olmamasına karşın, "Karına dişini saydırma" atasözü bunu pekiştirir. Kadın, hem akıl ve beden olarak zayıftır hem de şeytandır.

Kentselleşmiş çağdaş ortamda elde edilen eğretilemeler incelendiğinde, kentselleşmiş kadın ve erkeklerin ürettiği eğretilemelerin önerdiği iki düşünsel yapının birbirinden nispeten farklı olduğu görülmektedir. Erkeklerden elde edilen eğretilemelerin, atasözü ve deyimlerdeki kadar katı ve aşağılayıcı olmasa da, geleneksel tavrı yansıttıkları oldukça barizdir. *Kadın attır/kısraktır, Kadın şeytandır* eğretilemelerinde görüldüğü gibi. Kadınların ise, geleneksel görüntünün aksine, kendilerini güç kaynağı olarak gördükleri ve her şeyi yapmaya muktedir oldukları düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum, kadın ve erkek katılımcıların aynı kentselleşme derecesine sahip olmalarına rağmen kadın kavramına yaklaşımlarının örtüşmediğini açığa çıkarmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışma, Türkçe atasözleri ve kimi deyimlerde var olan kadın kavramı üzerine yapılmış eğretilemeler ile güncel dilde kullanılan kadın eğretilemeleri karşılaştıran toplum-bilişsel bir çözümleme denemesidir. Gündelik dil içinde kullanılan eğretilemelerin yazınsal veya dilsel süslemeler olmadıkları, bilişsel bir değere sahip oldukları ve bu eğretilemelerin aslında bireylerin ve toplumların düşünsel yapılarını yansıtarak bir toplumsal gerçekliği betimledikleri vurgulanmıştır. Öncelikle Türkçe atasözü ve deyimlerde karşımıza çıkan kadın eğretilemelerinin arkasındaki anlamlı üst kavramlar kullanılarak geleneksel kadın görüntüsü ya da kadın cinsiyet kimliği çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra bu kavramsal eğretilemeler, kentsel ortamda, belirli bir eğitim düzeyinde, saygın bir mesleğe sahip, medyayı takip eden ve okuma alışkanlığı olan bir grup kadın ve erkek katılımcıdan elde edilen eğretilemelerle karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır.

Atasözleri ve deyimlerin aslında ideolojik bir söylem oluşturduğu söylenebilir. Kadın olgusu ile bağdaştırılan kavram alanlarının, dolayısıyla eğretilemelerin, olumsuz çağrışımlar yaratması ile kadını sınırlayan, önemsizleştiren, yer yer küçümseyen ve küçülten bir ideoloji su-

nulmaktadır. Kentselleşme olarak algıladığımız değerler bütününün sadece kadın katılımcı grubunda düşünsel farklılık yarattığı söylenebilir. Kentsel ortamdaki kadının, kadına bakış açısının geleneksel bilişsel yapıdan farklı olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların atasözü ve deyimlerde öne çıkan benzer eğretilemeleri üretmeleri aslında şaşırtıcı değildir, çünkü söz konusu atasözü ve deyimler ataerkil bir kültürün parçası olarak ortaya çıkmış "ata" sözleridirler. Ancak eğitilmiş olmalarına rağmen, kısmen de olsa erkeklerin aynı bakış açısını sürdürmesi, kültür olarak algılanan bu sözlerin yeni nesilleri etkilemesi ve onlara aktarılması, kadını aşağılayıcı ve küçük düşürücü göstermesi, Türk toplumunun kadına verdiği değere ve Türk kadınının gerçek toplumsal konumuna uygun değildir.

Kaynaklar

Abrams, M. H. (1999). *A Glossary of Literary Terms*. London*:* Harcourt Publishing.

Akbayır, S. (2001). *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Akter, T. (2000). Medya ve iktidar ilişkileri: Dilin klişeleştirdiği cinsiyet kimlikleri. 2nd International Conference On Women's Studies Doğu Akdeniz Üniversitesi. Kıbrıs, Magosa.

Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: İnkılâp Yayınevi.

Belsey, C. & Moore, J. (1993). "The story so far". In Belsey, C. & Moore, J. (Eds.). *The feminist reader.* (S. 1-20). Hong Kong: Macmillan.

Bortoni-Ricardo, S. M. (1985). *The Urbanization of Rural Dialect Speakers. A Sociolinguistic Study in Brazil* s. 1–265 (10 p.). Cambridge Studies in Linguistics, London.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. Pearson Education. London.

Koch, S. & S. Deetz (1981). Metaphor analysis of social reality in organizations. *Journal of Applied Communication Research, 9,* 1-15.

Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*: *What Categories Tell Us About the Mind.* Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff G. (1992). The Contemporary Theory of Metaphor. Ortony, Andrew (ed.) *Metaphor and Thought* (2nd edition), Cambridge University Press.

Fernandez, J. (1974). The Mission of Metaphor in Expressive Culture *Current Anthropology*, Volume 15, Number 2, June.

Lakoff, G. & M. Johnson. (1980, 2003) *Metaphors We Live By.* Chicago: Chicago University Press.

Lakoff, G. (2004). *Women, men and language*: *a sociolinguistic account of gender differences in language.* Longman.

Moi, T. (1993). "Feminist, female, feminine". In Belsey, C., & Moore, J. (Eds.). The feminist reader (pp. 117- 132). Hong Kong: Macmillan.

Özdenören, R. (2009). Eksik Etek sözlükten çıkıyormuş! Erişim: 23 Ocak 2009: http://www.tumgazeteler.com/? cat=78&ykod=354&start=150

Irene Hanson Frieze (ed.) (1999). Social Power: Using Theory for Understanding Social Issues. *Journal of Social Issues*. Spring.

Sheng, Y. (2007). The Role of Culture in Metaphor *US-China Foreign Language*, Volume 5, No. 1 (Serial No. 40)

Su, L. I. (2002). "What Can Metaphors Tell Us About Culture?". *Language and Linguistics* 3. 3: 589-613.

Türk Dil Kurumu (1969). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK Yayınları.

Yurtbaşı, M. (1993). *A Dictionary of Turkish Proverbs.* Ankara: Turkish Daily News